

WAT IS EEN SOCRATISCH GESPREK?

Kristof Van Rossem

lic. godsdienstwetenschappen en filosofie, socratisch gespreksbegeleider
medewerker Stichting-Lodewijk de Raet en Spes Academie
docent filosofie HUBrussel en HOWest
lerarenopleider Hoger Instituut voor de Wijsbegeerte (KULeuven)

Contact :

Kokerijstraat 90

B-9310 Meldert

053 41 73 84

0473 71 5835

Kristof@socratischgesprek.be

www.socratischgesprek.be

In een paar woorden

Het socratisch gesprek is het meest gehanteerde onderdeel van de socratische methode. In deze methode proberen deelnemers door een gestructureerd overleg een antwoord te vinden op fundamentele vragen. Het gaat om vragen van algemene, wijsgerige aard die voortkomen uit een 'tiens'-gevoel, een waarneming van een merk-waardige gebeurtenis. Bij de ervaring 'mijn fiets is gestolen' kan bijvoorbeeld de vraag ontstaan : "Waarom ben ik verontwaardigd?" en "Wat is het nut van boosheid?" of "Wanneer is iets mijn bezit?" Het gesprek is een gestructureerde reflectie op die ervaring.

Waar komt het "socratisch gesprek" vandaan?

Het socratisch gesprek ontleent zijn naam aan Socrates, de leermeester van Plato. In Plato's dialogen lezen we hoe hij probeerde los van autoriteiten, boeken of voorgekauwde inzichten, iemand tot inzicht te voeren. Socrates deed dit volgens Plato onder andere door zijn gesprekspartner in verlegenheid te brengen over de 'zekerheid' van eerdere inzichten (de elenchus), door vragen te stellen, voorbeelden te laten verzinnen, ervaringen te analyseren. Zijn uitgangspunt was dat je een inzicht niet verwerft door het voorgeschoteld te krijgen, maar alleen door zelf te denken.

In het begin van deze eeuw heeft de Duitse filosoof-pedagoog Leonard Nelson (1882-1927) de methode verder ontwikkeld met het oog op de vernieuwing van het onderwijs en de politiek. Centraal in Nelsons aanpak staat het idee van de 'regressieve abstractie' (Fries). Dat houdt in dat, uitgaande van een concreet voorbeeld, 'teruggevraagd' wordt (regressie) naar de vooronderstellingen die aan het voorbeeld ten grondslag liggen. Door te onderzoeken welke vooronderstellingen we moeten maken om bepaalde oordelen te kunnen vellen komen we de grondslagen, waarop die oordelen gebaseerd zijn, op het spoor. Zo kunnen we algemene inzichten ontwikkelen (abstractie) én aan zelfonderzoek doen (cfr. Kant). Als we bijvoorbeeld een vraag over de tijd willen beantwoorden zullen we, uitgaande van een concrete ervaring van de tijd (we kunnen allen al dan niet 'tijd hebben', tijd maken voor iets, waarbij de leeftijd een rol speelt enzovoort), moeten onderzoeken welke vooronderstellingen, oordelen etc. we reeds in ons hoofd hebben als we aan 'tijd' denken.

Welke resultaten heeft zo'n gesprek?

Het 'resultaat' van een socratisch gesprek is niet in de eerste plaats een antwoord op de uitgangsvraag. Het proces van het gemeenschappelijk reflecteren op de gebeurtenis, zij het de ervaring van de voorbeeldgever of een hier-en-nu-ervaring en op de eigen bevindingen hierover, is minstens even leerrijk. Doorheen het gesprek ('dia-logos') leer je niet alleen je eigen opvattingen en overtuigingen kennen maar je leert ook ideeën formuleren, zorgvuldig argumenteren, luisteren, geduld betrachten, vragen stellen, anderen en jezelf beter beluisteren en begrijpen. De socratische kunst bestaat erin zowel 'zelfstandig' te denken als gemeenschappelijk (Kant). Het gesprek heeft de ambitie meer te zijn dan het uitwisselen van standpunten. Het wil een gezamenlijk onderzoek zijn waarin een gezamenlijke focus en de bereidheid tot filosoferen in dialoog leidt tot wederzijds begrip.

Een dialoog is iets anders dan een discussie. Dit onderscheid bestond al in een andere vorm ten tijde van Socrates, toen de zogenaamde 'sofisten' ter betaling jongelingen leerden hoe ze in een discussie via retorische technieken konden overtuigen en gelijk konden halen. Daar tegenover stonden volgens Plato de "dialogen" van Socrates waarin hij zonder aanzien des persoons uit de opvattingen van zijn gesprekspartners de essentie van iets (bv. het geluk, de vriendschap, de moed,...) trachtte te distilleren. Bij nader inzien zijn die 'dialogen' van Plato echter geslepen discussies waarin wel wordt getracht een vraag gezamenlijk te onderzoeken i.p.v. enkel gestileerde antwoorden te produceren ter bevestiging van het eigen gelijk. Een dialoog voeren is gemakkelijker gezegd dan gedaan. Het vraagt immers veel aandacht, tijd, luisterbereidheid en alertheid van geest. Bovendien vereist een dialoog het voortdurende besef dat er andere mensen dan jezelf bestaan die constant andere gedachten en gevoelens hebben dan die van jou. Ik ben daarom al heel tevreden als er enkele *momenten* van dialoog optreden tijdens een socratisch gesprek. Een werkelijke dialoog langer dan enkele momenten is zeer zeldzaam.

Hoe verloopt zo'n gesprek?

Het gesprek begint vaak met een intrige voor een bepaalde filosofische vraag of kwestie of met het vaststellen van een merkwaardige gebeurtenis. De deelnemers formuleren in het eerste geval een uitgangsvraag die zij willen onderzoeken. Het formuleren van zo'n vraag is een belangrijk instrument om het gespreksterrein te kunnen afbakenen en om het doel van de analyse helder voor ogen te krijgen. Het is de motor van het gesprek. De vraag kan tevoren door de gespreksleider geformuleerd worden of gezamenlijk gezocht worden. Na de formulering wordt in een afgesproken aantal sessies deze vraag onderzocht en geanalyseerd in een concreet voorbeeld.

In het tweede geval begint het gesprek met het verzamelen van een aantal concrete voorbeelden uit de eigen ervaring van de deelnemers die intrigerend zijn. Hierbij worden dan vragen gezocht die deze 'perplexiteit' of merkwaardigheid vertolken. Het vasthouden aan het voorbeeld tijdens het gesprek is van belang om de vraag blijvend te kunnen verbinden met een ervaring, zodat alle deelnemers weten waarover het gaat. Als een deelnemer bijvoorbeeld op een bepaald moment vindt dat het gesprek 'niet filosofisch' is, is dit niet duidelijk voor anderen tenzij hij/zij kan aantonen waar op welk moment in het gesprek er iets gebeurde dat hij/zij 'niet filosofisch' zou noemen. Door deze focus kunnen verschillende interpretaties over dit moment tegenover elkaar worden afgewogen. Hierdoor wordt een louter theoretische of hypothetische discussie voorkomen en wordt er een aspect geoefend van de 'phronesis', de 'praktische wijsheid' die tot stand komt door nauwkeurige perceptie van de 'finesses van het concrete detail' (Aristoteles). Het voorbeeld kan een verhaal zijn over een ervaring van een van de deelnemers of een actuele gebeurtenis hier en nu. In dit voorbeeld is het bijvoorbeeld aardig om na te denken over wat er precies 'niet filosofisch' is.

Wat filosofisch is of niet kan immers ook onderzocht worden in de activiteit van dat nadenken over dat moment zelf.

Bij geofefende of gedisciplineerde deelnemers focussen we op één voorbeeld ter verdere analyse. Een abstracte bewering zal tijdens de bespreking telkens opnieuw in de concrete gegevens van dat voorbeeld moeten worden hardgemaakt. Op die manier wordt het concrete, perceptuele denken geofefend. Is de analyse van één voorbeeld dan wel voldoende om een algemeen gestelde vraag te beantwoorden? Nee maar men kan nu eenmaal niet alle aspecten van een fundamentele vraag in een beperkt aantal sessies behandelen. Niettemin hebben de antwoorden die gevonden worden vanwege hun fundamentele karakter dikwijls een veel groter toepassingsbereik dan alleen het behandelde voorbeeld. In een groep van minder gedisciplineerde deelnemers is de volgehouden aandacht voor één voorbeeld dikwijls niet haalbaar. Dit was onder andere mijn ervaring in het werken met gedetineerden. Dan kan het handig zijn om met verschillende voorbeelden te werken bij een zelfde vraag zonder de voortdurende concretisering op te geven.

De analyse van het voorbeeld verloopt systematisch door het noteren van kernuitspraken over merkwaardige gebeurtenissen of details in het voorbeeld. Deze kernuitspraken worden nadien verder onderzocht naar hun vooronderstellingen, achtergronden, principes of aannames.

Wat wordt er in zo'n gesprek besproken?

Er zijn drie gespreksvormen die door elkaar heen plaatsvinden, het zaakgesprek, het strategiegesprek en het metagesprek. In het inhoudelijke of zaakgesprek wordt een antwoord gezocht op de uitgangsvraag. Hier wordt het voorbeeld geanalyseerd, worden argumenten gewogen, interpretaties onderzocht, problemen gesignaleerd en oplossingen aangedragen. Het strategiegesprek is bedoeld om de richting en de structuur van het gesprek te bepalen. Hier worden procedures afgesproken, aanpakken tegen elkaar afgewogen, eventueel tijdslimieten gesteld. Het metagesprek gaat over de vraag hoe je als groep zo'n gesprek voert en hoe je hier als individu inzit. Daar kunnen emotionele ladingen, gespreksregels, vragen over de methode e.d. aan de orde worden gesteld. Dit gesprek kan een belangrijke rol spelen omdat de emotionele verhoudingen in een groep vaak vertaald worden in inhoudelijke kwesties (en andersom). Daarnaast is het een instrument voor zelfobservatie. Zowel zaak-, strategie- als metagesprek zijn gebeurtenissen waarin de filosofische vraag kan worden onderzocht.

Kan je een consensus bereiken?

Het streven naar een consensus is een van de traditionele drijfveren van de methode. Ik zie het echter niet als een doel dat moet worden bereikt. Ik formuleer de doelstelling eerder als 'streven naar nauwkeurig begrip van jezelf en de anderen'. Dit is al moeilijk genoeg. Zelden vinden deelnemers mekaar in hun interpretaties van de gebeurtenissen uit het voorbeeld, van doelen en manieren om die te bereiken, laat staan van fundamentele waarden of overtuigingen waarvan sprake is. In het nobel streven zelf naar nauwkeurig begrip over een concrete kwestie krijgt men echter gaandeweg zicht op (de verschillen in) de actueel geldende overtuigingen, hun verwevenheid met het dagelijkse handelen en de reëel bestaande mogelijkheden om daar eventueel verandering in aan te brengen. Bovendien kunnen in zo'n onderzoek eigen blinde vlekken aan het licht komen, kunnen ontoereikende denkrouines en mentale schema's doorbroken worden, en kan eventueel getoetst worden of de verschillende perspectieven van de deelnemers op elkaar afgestemd kunnen worden. Deze resultaten zijn, zo blijkt uit evaluaties, dikwijls belangrijker dan het bereiken van een

consensus. De manier waarop de weg wordt afgelegd zal de eindbestemming bepalen. Ze is uiteindelijk dikwijls ook interessanter dan de eindbestemming.

Gespreksregels

De drie belangrijkste 'regels' die ik gebruik in een socratisch gesprek zijn :

1. Zeg wat je wilt zeggen en wat je wil dat anderen horen op dit moment
2. Wees concreet
3. Tracht een gemeenschappelijk gesprek tot stand te brengen.

Om zoveel mogelijk aan te sluiten bij het dagelijks denken en spreken, verwoord ik ze bij de aanvang van een gesprek zelden of nooit. Ik verwoord ze enkel als er gevraagd wordt naar de beweegredenen van de interventies van de gespreksbegeleider. Die kunnen immers gelegitimeerd worden aan de hand van deze drie regels. Als ik bijvoorbeeld een deelnemer vraag "Waar speelt dit in het voorbeeld?", is dit een toepassing van regel twee. Als ik vraag "Wat heeft persoon X daarnet gezegd?" is dat regel twee en drie.

Tot slot

Elk gesprek dat zich een 'socratisch' gesprek wil noemen, verwijst op een of andere manier naar Socrates. En wat ik lees bij Plato is dat niemand van Socrates' gesprekspartners het gesprek verlaat zonder op een of andere manier geconfronteerd te zijn geweest met eigen woorden en daden. Het socratisch gesprek is daarom een 'gevaarlijke' onderneming. Je zit er als het goed zit met je hele hebben en houden in. Alles is immers potentieel voorwerp van onderzoek. Dit maakt het ook tot zo'n onweerstaanbaar aantrekkelijke bezigheid. Het brengt je weer tot het besef dat je niet aan filosofie kan doen zonder een voortdurende bereidheid om je zelf te verantwoorden over je eigen spreken en handelen.

Kristof Van Rossem

Wat achtergrondliteratuur

- ARISTOTELES (1997), *Ethica Nicomachaea*, vertaling C.Hupperts en B.Poortman, Amsterdam, Kallias
- BOELE, D. (1997), Het nut van een socratisch gesprek. Of : welke resultaten kunnen we beloven?, in *Filosofie*, jrg.7, nr.2, p.41-46
- BOELE, D. (2000), Het socratisch gesprek. Een oefening in levenskunst, in CRAPELS, O., KARSSING, E., *Filosoof in de praktijk*, Assen, Van Gorcum, p.39-50
- BOLTEN, J.J.P. (1998), De ontdekking van een goede gesprekshouding. Het socratisch gesprek als morele ervaring, in *Opleiders in Organisaties/Capita Selecta*- afl.35 Deventer, Kluwer Bedrijfswetenschappen, p.119-137
- BOLTEN, H. en VAN ROSSEM, K. (2002), De extractie van de waarheid, over het socratisch gesprek en Hoe leit dit kindeken? Anamnese en diagnose in een socratisch gesprek, in *Belgisch Tijdschrift voor Tandheelkunde*, jrg. 57/4, p.257-292.
- DELNOY, J., VAN DALEN, W. (ed.) (2003), *Het socratisch gesprek*, Best, Damon
- DE SWAEF, G., VAN ROSSEM, K., *Wat had je gedacht? Leidraad voor filosoferen met jongeren*, Mechelen, Woltersplantyn, 2008.
- HECKMANN, G. (1981), *Das Sokratische Gespräch. Erfahrungen in philosophischen Hochschulseminaren*, Hannover, Schroedel
- KESSELS, J. (1997), *Socrates op de markt. Filosofie in bedrijf*, Amsterdam, Boom

- KESSELS, J. (2000), Kennisontwikkeling en dialoog. Reflecties op een socratisch gesprek, in *Management en Organisatie*, jrg.54, nr.2, p.68-87
- KESSELS, J., BOERS, E., MOSTERT, P.(2002), *Vrije Ruimte. Filosoferen in organisaties*, Amsterdam, Boom
- NELSON, L. (1994), *De socratische methode*, inl. en red. Jos Kessels, Amsterdam, Boom
- PLATO (1999), *Verzameld werk*, vertaling Xaveer De Win, nieuwe uitgave, Kapellen, Pelckmans
- POPPELMONDE, W., VAN ROSSEM, K., DE SWAEF, G., FRANSOO, P. (2001), *Filosoferen met jongeren*, Kluwer, Antwerpen, 186 p.
- VAN ROSSEM, K. (2001), Horzels op een paard - het socratisch gesprek in het vormingswerk, in *Vorming*, jrg. 16 nr.3, p.159-187.
- VAN ROSSEM, K. (2001), Voortdurend begeren. Filosofie, filosoferen en het socratisch gesprek, in *Filosofie*, jrg. 11, nr.2, p. 38-39